

Л. МАТЬОВКА
(Ужгород)

ПОЗИЦІЯ США В ПЕРІОД
РАДЯНСЬКО-ЮГОСЛАВСЬКОГО КОНФЛІКТУ
(друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ століття)

Радянсько-югославські відносини на початку 1948 року набрали кульмінаційної гостроти. Уряд колишнього СРСР звинуватив керівництво Югославії у ревізії вчення марксизму-ленінізму та підриві монолітності соціалістичної системи. Зміст антиюгославської компанії полягав у прагненні СРСР підпорядкувати керівництво Комуністичної партії Югославії своєму впливу, з одного боку, і не допустити проведення “антиленінських” (розумій антирадянських – Л.М.) економічних реформ [1]. З цією метою була організована антиюгославська компанія не тільки на міждержавному, але і на міжнародному рівнях. Зокрема, на Бухарестській зустрічі комуністичних і робітничих партій була прийнята резолюція “Про становище в КПЮ”. У ній стверджувалося, що югославське керівництво на чолі з Й.Броз Тіто зрадило ідеалам соціалізму і, проводячи антимарксистську та антирадянську внутрішню і зовнішню політику, перейшло на позиції “буржуазного націоналізму” [2]. У широкому спектрі методів тиску на Югославію особливе місце належить названій резолюції Інформбюро. Саме з цього моменту розпочалась відкрита війна сталінського керівництва в Інформбюро проти КПЮ і югославського уряду. Бухарестська резолюція – документ, який мав двояке політичне навантаження. По-перше, в ньому повторювалися необгрунтовані звинувачення на адресу КПЮ, які були запозичені з листів Сталіна до Й.Броз Тіто. У ній югославський шлях будівництва соціалізму кваліфікувався як націоналізм і реформізм, КПЮ виключалася з комуністичного руху, а так званим “здоровим силам” адресувався заклик усунути від влади тітовське керівництво і створити нове, яке буде йти у фарватері сталінського курсу.

По-друге, резолюція “Про становище в КПЮ” була прийнята для боротьби проти подібних тенденцій в партіях інших країн. Її нав’язали міжнародному комуністичному рухові в якості теоретичної основи, обов’язкової платформи і генеральної політичної лінії всіх “братніх” партій як учасниць, так і неучасниць Інформбюро. Заклики до скинення югославської політичної та соціально-економічної системи, погрози на адресу КПЮ відлученням від комуністичного руху повинні були служити суворим попередженням іншим партіям, щоб вони не допускали явищ, кваліфікованих в документі як націоналістичні і ревізійністські. Як слушно відзначив відомий югославський радянолог, професор факультету політичних наук Белградського університету Сава Жіванов “...насамперед – це відносилось до партій, які були при владі в країнах народної демократії. Їм пропонувалось припинити будівництво соціалізму в специфічних формах і методах, які відповідали їх національним умовам” [3].

Історично склалося так, що після резолюції “Про становище в КПЮ” розпочалася абсолютизація радянського досвіду будівництва соціалізму, який перетворили в універсальний, обов’язковий для всіх прототип. Одночасно насаджувалось гасло консолідованої зовнішньої політики, єдиного курсу в зовнішньополітичній діяльності для захисту інтересів країн соціалізму.

Метою повідомлення на конференції є: аналіз стану радянсько-югославських відносин у досліджуваній період; висвітлення змісту резолюції Інформбюро “Про

становище в КПЮ” та її вплив на радянсько-югославські стосунки та міжнародні відносини в цілому; розкриття місця і ролі Югославії в міжнародних відносинах перших повоєнних років; оцінка позиції США в період загострення радянсько-югославських відносин, наслідком яких був розрив дипломатичних відносин між СРСР і Югославією.

Незважаючи на те, що під час Другої світової війни особливо тісних стосунків між Югославією і Радянським Союзом не було (крім політичних – Л.Мат'ювка), останній вніс вагомий внесок у розгром німецьких військ на Балканах та звільнення від їх присутності території країни. Спільна радянсько-югославська військова операція, проведена у 1945 році, привела до звільнення м.Белград, а відтак і всієї території Югославії від німецько-фашистських військ. Вона – свідчення співпраці двох країн та їх внесок у розбудову повоєнних міжнародних відносин. На даному етапі колишній СРСР надавав тітовській Югославії матеріальну та дипломатичну допомогу у вирішенні багатьох проблем, в тому числі і територіальних.

Натомість США і Великобританія уже в червні 1945 року зажадали виведення югославських військ з району Трієста та їх передислокацію в інше місце [4]. Одночасно військові адміністрації США і Великобританії не перечили перебуванню тут військ усташів і четників, а також військових злочинців. Проблема Трієста загострила відносини між Югославією, з одного боку, і США та Великобританією, з іншого.

29 листопада 1945 року була проголошена Федеративна Народна Республіка Югославія (ФРНЮ) [5]. Уряд ФРНЮ приступив до проведення соціально-економічних реформ, метою яких було створення основ побудови соціалістичного суспільства. Уже до травня 1946 року землю одержали майже 316 тис. селянських господарств, з яких 70 тис. селян раніше взагалі не мали землі [6].

Земельна реформа проводилась в умовах гострої класової боротьби. Незважаючи на те, вона ліквідувала поміщицьке землеволодіння, частину земель було передано державним маєткам, державному місцевому фронту, а також створеним селянським кооперативам (“Задругам” – Л.М.), які, за задумом комуністів Югославії, повинні були стати основою соціалістичних перетворень на селі.

Згідно з рішеннями антифашистського Віча Народного Визволення Югославії (АВНВЮ) промислові підприємства були націоналізовані. Під державний контроль було поставлено зовнішню торгівлю.

У досліджуваний період в історії радянсько-югославських відносин, який хронологічно охоплює 1945–1948 роки, СРСР був активним чинником у відбудові економіки та проведенні реформ в Югославії. Радянський Союз, з одного боку, поставляв їй промислове устаткування, вугілля, залізничні вагони, паровози тощо, а з іншого – підштовхував уряд країни до “соціалістичної перспективи” і встановлення диктатури комуністичної партії. Одним із засобів досягнення такої мети були п’ятирічні плани розвитку господарства. Перший п’ятирічний план розвитку економіки на 1947–1951 роки передбачав збільшення промислового виробництва в 5 разів, а сільськогосподарської продукції – в 1,5 рази порівняно з 1939 роком [7].

На першому повоєнному етапі радянсько-югославських відносин СРСР надавав Югославії всесторонню моральну і дипломатичну підтримку. Це особливо проявилось під час вирішення спірних з Італією територіальних питань стосовно Карінтії, Пули, Рієки, Істрії та Словенського Примор’я. Історично склалося так, що країни західної демократії при вирішенні названих питань зайняли проіталійську позицію, незважаючи на переважну кількість югославського населення цих земель. Знаковою в цьому плані є Паризька мирна конференція (1946 р.), на якій США зробили все залежне від них аби Югославія не змогла відстояти свої територіальні інтереси.

Однак, при безпосередній підтримці Радянського Союзу їй були повернені названі землі.

На фоні радянсько-югославських відносин цього періоду стосунки між США і ФНРЮ були не найкращими. Мова йде про повернення Югославії золота, яке на період війни було перевезено до Нью-Йорку. США настоювали на тому, що золото може бути повернуто тільки за умов відшкодування американським громадянам збитків за конфісковане майно. СРСР підтримав Югославію і в даному питанні, виходячи з того, що проблема золота негативно впливала на стан американсько-югославських торгових відносин. Більше того, США вимагали від європейських союзників дотримуватися проамериканської лінії в розвитку торгівлі та економічних зв'язків з Югославією.

Йдучи у фарватері політики Великобританії на Балканах, США відстоювали інтереси країн Західної Європи і в ООН. Зокрема, вони зайняли прозахідно-європейську позицію в Організації Об'єднаних Націй з т.з. "грецького питання". США засудили підтримку лівих сил у Греції під час громадянської війни з боку Югославії, Болгарії та Албанії. У березні 1947 року Конгрес США одобрив доктрину Трумена, зміст якої полягав у виділенні коштів для економічної допомоги урядам Греції і Туреччини [8]. Вона охоплювала й інші країни, в яких "вільні народи", як стверджувалося в рішенні Конгресу, ведуть боротьбу з комунізмом. Отже, у "грецькому питанні" США зайняли чітку антиюгославську позицію, в той час як СРСР притримувався нейтралітету. Річ в тім, як слушно зауважує відомий вітчизняний славіст В.Яровий, що багатьом лідерам комуністичних партій, в т.ч. і Й.Броз Тіто, не було відомо про принципову домовленість між Й.Сталіним і У.Черчиллем у 1945 році щодо поділу сфер впливу, згідно якої Греція визнавалася зоною англійських інтересів [9].

Проводячи антиюгославську компанію під гаслом "комунізації" і "сателітного характеру" югославської (розумій тітовської – Л.М.) моралі державності, дипломатія США ставила своїм завданням морально впливати на керівництво Югославії, насамперед Й. Броз Тіто, з метою відмовитися від побудови соціалізму і співпраці з Радянським Союзом. Для цього використовувалися будь-які можливості, в т.ч. і економічного характеру. Дану тезу підтверджує гостра дипломатична боротьба на Белградській конференції по Дунаю (1948 р.). Вона повинна була врегулювати проблеми р.Дунай. Югославія відстоювала інтереси придунайських країн, вважаючи їх господарями цієї найбільшої водної артерії Європи. Позицію Югославії підтримували як Радянський Союз, так і інші країни Південно-Східної Європи. У значній мірі завдяки активній дипломатичній підтримці з боку СРСР делегація Югославії зуміла відстояти власні інтереси на Міжнародній конференції по Дунаю. США та їх союзники намагалися не враховувати інтереси придунайських держав, перетворивши р.Дунай у вільну для всіх країн водну артерію. Такий статус Дунаю наносив би значної економічної шкоди придунайським країнам, в т.ч. і Югославії. Остання могла розраховувати тільки на підтримку з боку СРСР, що і відбулося на міжнародній конференції з даної проблеми.

Отже, на першому етапі повоєнних радянсько-югославських відносин (1945–1948 рр.) США проводили недружелюбну політику по відношенню до Югославії. Головним її змістом було не допустити проведення реформ в країні, а також розширення й урізноманітнення двосторонньої радянсько-югославської співпраці.

Другий етап відносин між СРСР і Югославією припадає на 1948–1955 роки. Він позначений погіршенням двосторонніх радянсько-югославських відносин, з одного боку, і налагодженням політичних та економічних зв'язків між США і Югославією, з іншого. Як уже відзначалося вище, у 1948 році радянсько-югославські стосунки

набули кульмінаційного характеру. Зміст резолюції Інформбюро "Про становище в КПЮ" свідчив про її антиюгославську спрямованість, прагнення керівництва СРСР до встановлення політичної та економічної домінації над країнами Центральної і Південно-східної Європи. Бухарестська резолюція була побудована на вигаданих і провокаційних обвинуваченнях на адресу керівництва КПЮ. У ній відзначалося, що "кліка Тіто" за вказівкою "англо-американських імперіалістів" еволюціонувала "від буржуазного націоналізму до прямої зради національних інтересів Югославії" [10]. Йшло, таким чином, прозоре загострення радянсько-югославських відносин на політичному рівні. Одночасно відбувалось скорочення об'єму економічної співпраці. Зокрема, якщо у 1948 році 50% зовнішньоторгового обороту Югославії припадало на СРСР, то в 1949 році він скоротився наполовину [11]. За таких обставин з кожним роком збільшувався зовнішньоторговий дефіцит. Якщо у 1948 році він становив 2,4 млрд. динарів, то в 1953 р. – майже 63 млрд. динарів [12].

Стан радянсько-югославських відносин був обговорений на V з'їзді Комуністичної партії Югославії (липень 1948 р.). З'їзд прийняв нову програму і статут партії, в яких підкреслювалось, що КПЮ бореться і буде боротись за побудову соціалізму в Югославії [13]. Одночасно V з'їзд відхилив критику, що містилась у резолюції наради Інформаційного бюро комуністичних і робітничих партій "Про становище в КПЮ".*

Розбіжності у поглядах на форми і методи будівництва соціалізму, на відносини між народно-демократичними державами привели до розриву дипломатичних відносин між СРСР і Югославією. Таким чином, Югославія опинилася у політичній та економічній ізоляції. Вона потребувала політичної підтримки, з одного боку, і економічної допомоги із-за блокади країн Східної Європи, з іншого. Однак, у 1948 році їй не вдалося встановити політичні та економічні зв'язки з країнами Західної Європи із-за противлення США. Останні всебічно вивчали корені протиріч між СРСР і Югославією. У середині 1949 року Держдепартамент США дійшов висновку, що протистояння Радянського Союзу і Югославії може набрати затяжний характер і матиме непередбачувані наслідки для Балканського півострова.

За таких обставин уряд США вирішив використати скрутне становище Югославії і піти на потепління двосторонніх відносин. Сполучені Штати Америки розраховували, що підтримка Югославії у протистоянні з СРСР активізує політичну діяльність в інших країнах "народної демократії", сателітах Радянського Союзу, у боротьбі за незалежність і зміну зовнішньополітичної орієнтації.

Ознакою потепління в американо-югославських відносинах можна вважати дозвіл США на розширення економічних зв'язків і досягнення у 1949 році довоєнного рівня економічних стосунків. У даному випадку необхідно відзначити, що економічне потепління в американо-югославських відносинах було, насамперед, глибоко продуманою з політичної точки зору акцією. Вона повинна була ще більше віддалити соціалістичну Югославію від соціалістичного Радянського Союзу, з одного боку, а з іншого, поведінка Югославії мала стати прикладом непокори для інших країн Центральної і Південно-Східної Європи, які згідно наслідків Другої Світової війни ввійшли у сферу впливу СРСР.

У вересні 1949 року США дозволили фінансовим структурам виділити для Югославії позику, яку можливо охарактеризувати як політичний "жест" по відношенню до останньої [14].

* Більш детально див.: Матювка Л. Радянсько-югославські відносини за матеріалами п'ятого з'їзду КПЮ // Український історичний збірник. Вип.5. – К., 2003. – С.293–298.

Одночасно США активно підтримали Югославію на міжнародній арені, зокрема, на рівні Організації Об'єднаних Націй. Сполучені Штати Америки підтримали кандидатуру Югославії в непостійні члени Ради Безпеки ООН, відійшовши, таким чином, від "джентльменської угоди" з СРСР з процедурних питань у цій міжнародній організації.

У кінці 1949 року США погодилися на відкриття міжнародної авіалінії для Югославії і призначення нового посла Д.Алена [14]. Останній після довготривалої розмови з президентом США Г.Труменом заявив, що його країна буде чинити опірлюбій агресії проти Югославії і оберігатиме її незалежність і територіальну цілісність.

Договір про повітряне сполучення дозволив літакам Югославії здійснювати рейси в американські зони Австрії і Німеччини, а літакам США – до Югославії, що мало виключно важливе значення для виходу останньої з міжнародної економічної ізоляції.

З іншого боку, проюгославська лінія США на міжнародній арені не що інше, як добре продумана платформа, яка відповідала далекоглядним політичним і стратегічним інтересам країни у протистоянні з наддержавою СРСР.

У 1950 році до Югославії приїхав посол Д.Ален. З цього періоду починаються інтенсивні політичні контакти між двома країнами і розвиток югославо-американських відносин на вищому рівні. Від типово дипломатичних зв'язків (переговори про подвійне громадянство, відкриття консульства у м.Сан-Франциско – Л.М.) двосторонні зв'язки набирали політичного змісту з економічним забарвленням. Дипломатія США активно і, необхідно відзначити, досить ефективно працювала зі своїми союзниками над виділенням економічної допомоги країнам, які опинилися в економічних негараздах і потребували фінансових ін'єкцій для виходу з економічної стагнації. До такої групи країн була віднесена і Югославія.

Уже у квітні 1950 року уряд США надав Югославії кредит в розмірі 15 млн. доларів для закупівлі сільгосппродукції [14]. Крім цього, США відкрили власний ринок для сировини і югославських напівфабрикатів.

Питання про збільшення допомоги Югославії обговорювалося на спеціальному засіданні Конгресу США. Знаковим було те, що президент США Г.Трумен запропонував прийняти закон про негайну допомогу Югославії не тільки з гуманітарних міркувань, але у значній мірі із-за стратегічних інтересів Америки та їх союзників на Балканах.

У кінці 1950 року Конгрес США прийняв "Закон про невідкладну допомогу Югославії", який увійшов в історію міждержавних стосунків як початок нового етапу у відносинах між двома країнами. Закон стимулював роботу гуманітарних організацій, зокрема CARE. Активна діяльність останньої привела до утворення Всеамериканського комітету допомоги Югославії. Ним була проведена значна організаторська робота по розширенню і урізноманітненню форм двостороннього співробітництва. 25 січня 1951 року у розмові з Й.Броз Тіто конгресмен Д.Кеннеді підтвердив наміри і готовність США надавати Югославії політичну і економічну підтримку у зв'язку з її ізоляцією зі сторони Інформбюро. Дану позицію США підтвердив і помічник держсекретаря Д.Паркінс у лютому 1951 року [14].

На початку 50-х років минулого століття Югославія розпочала переозброєння армії. У цьому вона розраховувала на США. З цією метою Сполучені Штати у травні-червні 1951 року відвідав начальник Генерального штабу Югославської Народної Армії (ЮНА) К.Поповіч [14]. Під час переговорів з високими посадовими особами США він виклав військову доктрину Югославії та її розуміння місця і ролі Балкан у міжнародних відносинах. 15 листопада 1951 року в м.Белграді була підписана угода про поставку зброї і військової амуніції для ЮНА. Підписання такої угоди, зрозуміло,

стало можливим в результаті того, що США переконалися в унеможливленні повернення Югославії до співпраці з Радянським Союзом при сталінському режимі і його зовнішньополітичному диктаті. Крім цього, у досліджуваній період як керівництво США, так і Югославії допускали можливість воєнних дій зі сторони країн Інформбюро проти ФНРЮ. За оцінками американських військових експертів на початку 50-х років югославська армія мала 33 повнокровні дивізії або 400.000 вояків [14]. За чисельністю вона дорівнювала арміям усіх європейських країн – членів Інформбюро, крім СРСР. Зрозуміло, що США на даному етапі розвитку могли розглядати ЮНА як важливу складову у військово-політичному протистоянні між Сходом і Заходом. Це також було однією з причин згоди США на переозброєння югославської армії.

8 січня 1952 року був підписаний Договір про економічну співпрацю [14] між США і Югославією. Він передбачив розширення двосторонніх зв'язків у стратегічно важливих галузях виробництва, зокрема, металургійній, гірничодобувній, кораблебудівній та електротехнічній. Крім цього, США виділяли кошти для науково-технічного співробітництва і, особливо підготовці кадрів. Одночасно, Договір поставив перед югославською стороною дилему: або розвивати економіку за ринковими законами, або продовжувати впроваджувати планове ведення господарства при домінації державного сектору в економіці країни. Як свідчить подальший розвиток економіки Югославії її уряд віддав перевагу останньому напрямку.

Таким чином, проаналізований у статті матеріал – свідчення пильної уваги США стосовно розвитку радянсько-югославських відносин у досліджуваній період. Політику США по відношенню до Югославії можливо розділити на два етапи, а саме: I – 1945–1948 рр., II – 1949–1953 рр. Кожний з них має свої характерні особливості. Так, якщо на першому етапі США відігравали свого роду статистику активних радянсько-югославських відносин, то з 1949 року вони намагаються використати “югославську карту” у своїх геополітичних інтересах, які були складовою частиною “доктрини Трумена” і розбудови міжнародних відносин за американським взірцем.

Одночасно, Радянський Союз, підтримуючи Югославію намагався вирішити власні стратегічні інтереси. Це особливо проявилось під час проведення міжнародної конференції по р. Дунай у червні 1948 р. Використовуючи тиск на країни “народної демократії”, – відзначає відомий політолог Ж.Б.Дюрозель, – СРСР домагався перетворення Дунаю в російську річку [15].

З утворенням у 1949 році військово-політичного блоку НАТО двостороннє радянсько-американське протистояння суттєво зросте, взагалі, і на Балканах, зокрема.

1. Матьовка Л. Радянсько-югославські відносини у другій половині 40-х років – поч. 50-х років ХХ століття (крізь призму протистояння Схід – Захід) // Саягата-Карпатика. Історичні та історіографічні студії. Вип.24. – Ужгород, 2003. – С.168.
2. Матьовка Л. Радянсько-югославські відносини за матеріалами п'ятого з'їзду КПЮ // Український історичний збірник. Вип.5. – К., 2003. – С.293.
3. Живанов С. Причины, смысл и значение конфликта // Коммунист. – Прага, 1989. – №5. – С.93.
4. Там само.
5. Там само. – С.94.
6. Історія південних і західних слов'ян. За ред. І.М.Гранчака, А.Д.Кізченка, В.П.Чорнія. – К., 1987. – С.419.
7. Там само.

8. История дипломатии. Т.IV. – М., 1975. – С.752.
9. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. Курс лекцій. – К., 1997. – С.117.
10. Marković D., Kržavac S. Zavera Informbiroa. – Beograd, 1987. – S.148.
11. Історія південних і західних слов'ян. За ред. І.М.Гранчака, А.Д.Кізченка, В.П.Чорнія. – К., 1987. – С.420.
12. Там само.
13. Усторија Сабеза комуниста Југославија. – Београд, 1985. – S.365.
14. Odnosi Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država // Jugoslovenski pregled. Sveska 1. – Beograd, 1988. – S.23–27.
15. Дюрозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К., 1995. – С.394.

SUMMARY

L. Matiovka. The USA position during the period of the Soviet-Jugoslavian conflict (second half of the 40-ies- first half of the 50-ies).

Article is analysing the condition of the Soviet-Jugoslavian relationships, gives a content of the Informbureau resolution "About the condition in the CPJ" and describes the influence on the Soviet-Jugoslavian relationships and the international relationships in general.